

Comparative research of findings of some medicinal plants in traditional medicine, folk medicine, and scientific studies

Nazım TANRIKULU *¹
ORCID: ORCID: 0000-0002-5628-4802

¹ Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kırsal Hizmetler Daire Başkanlığı BAÇEM, 10700, Burhaniye, Balıkesir, Türkiye

Abstract

This article compares the significant 25 medical plants' (*Artemisia absinthium*, *Rosmarinus officinalis*, *Achillea millefolium*, *Nigella sativa*, *Laurus nobilis*, *Malva sylvestris.*, *Althaea officinalis.*, *Vitex agnus-castus*, *Cichorium intybus*, *Tilia platyphyllos*, *Urtica dioica*, *Valeriana officinalis*, *Rosa canina*, *Cistus creticus*, *Origanum majorana*, *Myrtus communis*, *Glycyrrhiza glabra*, *Sambucus nigra*, *Melissa officinalis*, *Viscum album*, *Pistacia lentiscus*, *Hypericum perforatum*, *Plantago lanceolata*, *Matricaria chamomilla*, *Arum maculatum*) medical usages in specified writings, folk medicine based on ethnobotanical researches and usage purposes in recent scientific studies. The study reveals that the usages of specified 25 medical plants in 21 ancient books of medicine, in folk medicine, and in recent scientific studies are align with each other. The findings are detailed in this article by comparing three periods

Keywords: ethnobotany, ethnopharmacology, traditional medicine, folk medicine, medicinal plant

----- * -----

Bazı tıbbi bitkilerin kadim tıp konulu eserler, halk tıbbi ve bilimsel araştırmalardaki bulgularının karşılaştırılması

Özet

Bu makalede önemli 25 tıbbi bitkinin (*Artemisia absinthium*, *Rosmarinus officinalis*, *Achillea millefolium*, *Nigella sativa*, *Laurus nobilis*, *Malva sylvestris.*, *Althaea officinalis*, *Vitex agnus-castus*, *Cichorium intybus*, *Tilia platyphyllos*, *Urtica dioica.*, *Valeriana officinalis*, *Rosa canina*, *Cistus creticus*, *Origanum majorana*, *Myrtus communis*, *Glycyrrhiza glabra*, *Sambucus nigra*, *Melissa officinalis*, *Viscum album*, *Pistacia lentiscus*, *Hypericum perforatum*, *Plantago lanceolata*, *Matricaria chamomilla* *Arum maculatum*) belirlenen tıp yazma eserlerdeki tıbbi kullanımları ile etnobotanik derlemelere dayalı halk tıbbındaki kullanımı ve günümüz bilimsel çalışmalarındaki kullanım amaçları karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda, belirlenen 25 tıbbi bitkinin, 21 geleneksel tıp kitabı ve halk tıbbındaki kullanımı ile günümüzde yapılan bilimsel araştırmalardaki kullanımı büyük oranda benzerlik göstermektedir. Elde edilen bulgular üç dönem karşılaştırması yapılarak bu makalede paylaşılmıştır

Anahtar kelimeler: etnobotanik, etnofarmakoloji, geleneksel tıp, halk tıbbi, tıbbi bitki

1. Giriş

Ülkemizin etnokültürel çeşitliliği, kültürlerin sürdürüldüğü coğrafyalardaki zengin bitki florasına ve kullanım çeşitliliği ile yansımıştır. Her etnik grup bitki kullanım bilgisini kendi kültürüyle nesilden nesile aktarılmıştır. Bitkilerin bu kullanım bilgisini derleme çalışmaları son yıllarda etnobotanik ve halk hekimliği araştırmalarıyla giderek yoğunlaşmıştır [1].

Etnobotanik araştırmalarda, bitkilerin gıdadan ilaca; yakacaktan süs eşyasına halkın bitkiyle temas kurduğu tüm yaşamsal alanları da içerdiğinden daha genel bir yaklaşımla derleme yapılmaktadır. Bitkilerin ilaç olarak kullanım amacı bu araştırmalarda daha çok ilaç araştırmacıları tarafından dikkat çekmekte; etnofarmakolojik çalışmalarda

* Corresponding author / Haberleşmeden sorumlu yazar: Tel.: +905073520740; Fax.: +902665020 01; E-mail: nazim@nazimtanrikulu.com.tr

referans alınmaktadır. Halk ilaçları derlemeleri, biyoaktivite çalışmalarına ve klinik araştırmalara da temel oluşturmaktadır [1].

Gerek halk hekimliği çalışmaları gerekse de etnobotanik araştırmalar tez konusu olarak kayıtlara geçmektedir. Bilginin kaynağı genellikle kaynak kişilerin günümüze taşıdığı, nesilden nesile sözlü aktarımla gelen bilgilerden oluşmaktadır. Bu bilgilerin, tıp yazmalarında, günümüzde halk arasında ve modern tıptaki araştırmalarda kullanımının üçlü karşılaştırılması konusunda çalışma bulunmamaktadır. Halk ilacı araştırmalarında az da olsa derlenen bilgiler biyoaktivite çalışmaları ile test edilmektedir [1].

Bitkiler günümüzde fitoterapi alanında eğitilmiş hekimler tarafından reçete edilerek kullanılmakta ve bu konuya ilgi duyan hekim ve eczacı sayısı da giderek artmaktadır. Bu ilgi dolaylı olarak ilaç araştırmalarını da bitkilere, doğal olana daha fazla yönlendirmektedir. Araştırmalar da ilk olarak halk ilaçlarına yönelmektedir. Fakat halk ilaçlarının yazılı kaynağı olan yazma tıp eserlerine yönelen çalışmalar çok yetersizdir denilebilir [1].

Bu araştırma yaygın tıbbi kullanımı olan 25 tıbbi bitkinin geleneksel tıpta, günümüz halk tıbbında, modern tıpta kullanımını karşılaştırmalı olarak incelenmesini sağlayarak günümüz araştırmalarına kaynaklık teşkil etmeyi, Türkiye'nin bitkisel geleneksel ilaç potansiyeline yönelik araştırmalarda halk tıbbi ve geleneksel tıp eserlerinin önemine vurgu yapmayı amaçlamıştır. Araştırma, incelenen 21 geleneksel tıp ve Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitki ile sınırlanmıştır. Farklı geleneksel tıp kitap ve bitkilerle farklı sonuçlar elde edilebilir. Bununla birlikte halk ilaçları, etnobotanik çalışmalarla birlikte ilaç geliştirme süreçlerine kaynak olması amaçlanmaktadır. "Ege Yöresinde Yetişen Bazı Önemli Tıbbi Bitkilerin Geleneksel tıpta, Halk Tıbbında ve Bugünkü Araştırmalardaki Yerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezimizin bir özeti olan bu çalışmada farklı araştırmacılar tarafından günümüz diline çevrilerek yayımlanan yazma eserlerimizdeki bitki kullanım bilgisi, günümüzdeki halk ilaçları çalışmaları ve modern araştırmalardaki bulgularla karşılaştırılmaktadır.

1. Materyal ve yöntem

Bu makalede Türkiye florasında yetişen Tablo 1.'de listelenen 25 tıbbi bitki seçilmiş, bu bitkilerin geçmişten bugüne tıbbi kullanımları, kaynak taraması sonucu ulaştığımız verilerle karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Bitkilerin seçiminde şu ölçütler dikkate alınmıştır:

- Ülkemiz genelinde tıbbi maksatlı kullanılıyor olması
 - Halk tıbbında kullanılıyor olması
 - Geçmişten günümüze incelediğimiz geleneksel tıp metinlerinde yer alıyor olması
- Çalışmamızda bitkiler şu konulara göre incelenmiştir:

2.1. Halk tıbbında kullanımı

Bitkinin halk tıbbında kullanımını konu alan etnobotanik, etnofarmakoloji temelli araştırmalardan derlenen tıbbi kullanım bilgileri listelenmiştir. Çalışma kapsamına folklorik çalışmalardan derlenen, bitkilerin doğru tayinine dayalı Latince bitki adları bulunmayan kaynaklar alınmamış; farmasötik botanik, sistematik botanik gibi tıbbi bitki tanımlama konusunda uzmanlaşmış bilim dallarından bilim insanlarının bilimsel çalışmaları kapsama alınmıştır. Bitkilerin halk tıbbında kullanılışları, kaynaklarda verilen detaylar kadar çalışma kapsamına alınmıştır.

2.2. Yazma eserlerde kullanımı

Bu bölümde yirmi bir (21) geleneksel tıp konulu eserin çoğunlukla kendisi ya da yazma eserin tıbbi bitkiler bölümünü konu alan bilimsel çalışmalar (tez, makale vb.) kaynak olarak kullanılmıştır. Yazma eserlerde bahsi geçen hastalıklar günümüz diline çevrilerek metinde yer verilmiş, böylece üç farklı başlık altında bilgileri karşılaştırma olanağı doğmuştur. Eserler seçilirken tüm dönemlerden eser seçilmesine özen gösterilmiştir. Araştırmamızda bitki kullanım bilgileri günümüzle karşılaştırılan eserler Tablo 2'de belirtilmiştir.

2.3. Modern araştırmalarda kullanım

Bu bölümde araştırmaya konu olan 25 tıbbi bitkinin güncel araştırma sonuçları çeşitli bilimsel yayın veritabanlarından taranmıştır. Avrupa İlaç Ajansı (EMA), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Avrupa Fitoterapi Kooperatifi (ESCOPE), Fitoterapi ve Farmakognosi Derneği (FFD) monografaları ve Pubmed'de yayımlanan incelenen bitkiyle alakalı bilimsel araştırma bulguları temel bilimsel kaynakları oluşturmuştur.

Tablo 1. Kullanım bilgileri karşılaştırılan incelenen bitki türleri

NO	BİTKİ	FAMİLYASI	DROG ADI / KULLANILAN KISMI
1	ACİPELİN - <i>Artemisia absinthium</i> L.	Asteraceae	<i>Artemisiae herba</i> – Acıpelin herbası
2	BİBERİYE - <i>Rosmarinus officinalis</i> L.	Lamiaceae	<i>Rosmarini folia</i> - Biberiye yaprağı
3	CIVANPERÇEMİ - <i>Achillea millefolium</i> L.	Asteraceae	<i>Achilleae flos</i> - Beyaz civanperçemi çiçeği
4	ÇÖREKOTU - <i>Nigella sativa</i> L.	Ranunculaceae	<i>Nigellae semen</i> - Çörekotu tohumu
5	DEFNE - <i>Laurus nobilis</i> L.	Lauraceae	<i>Lauri folia</i> - Defne yaprağı
6	EBEGÜMECİ - <i>Malva sylvestris</i> L.	Malvaceae	<i>Malvae flos cum folia</i> - Ebegümeçi çiçek ve yaprağı
7	TİBBİ HATMI <i>Althae officinalis</i> L.	Malvaceae	<i>Althaeae radix cum folia</i> - Hatmi kökü ve yaprakları
8	HAYIT <i>Vitex agnus-castus</i> L.	Lamiaceae	<i>Vitex agni-casti fructus</i> - Hayıt meyveleri (hayıt tohumu)
9	HİNDİBA <i>Cichorium intybus</i> L. /	Asteraceae	<i>Cichorii intybi radix</i> - Hindiba kökü / Taraxaci radix – Karahindiba kökü
10	IHLAMUR - <i>Tilia plathyphyllos</i> Scop.	Tiliaceae	<i>Tiliae flos</i> - Ihlamur çiçeği
11	ISIRGAN - <i>Urtica dioica</i> L.	Urticaceae	<i>Urticae herba cum radix</i> - Isırgan herbası ve kökü
12	KEDİOTU - <i>Valeriana officinalis</i> L.	Valerianaceae	<i>Valerianae radix</i> - Kediotu kökü
13	KUŞBURNU - <i>Rosa canina</i> L.	Rosaceae	<i>Cynobasti fructus</i> - Kuşburnu meyvesi
14	LADEN - <i>Cistus creticus</i> L.	Cistaceae	<i>Cisti cretici folia</i> - Laden yaprağı
15	MERCANKÖŞK - <i>Origanum majorana</i> L.	Lamiaceae	<i>Origani majoranae herba</i> - Mercanköşk herbası
16	MERSİN - <i>Myrtus communis</i> L.	Myrtaceae	<i>Myrti folia</i> – Mersin yaprağı
17	MEYANKÖKÜ - <i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	Fabaceae	<i>Liquiritiae radix</i> - Meyan kökü
18	KARA MÜRVER - <i>Sambucus nigra</i> L.	Adoxaceae	<i>Sambuci flos cum fructus</i> - Mürver çiçeği ve meyvesi
19	OĞULOTU - <i>Melissa officinalis</i> L.	Lamiaceae	<i>Melissae folia</i> - Oğulotu yaprağı
20	ÖKSEOTU - <i>Viscum album</i> L.	Santalaceae	<i>Visci albi herba</i> - Ökseotu herbası
21	SAKIZ AĞACI - <i>Pistacia lentiscus</i> L.	Anacardiaceae	<i>Gummi mastix</i> – Sakız
22	SARI KANTARON - <i>Hypericum perforatum</i> L.	Hypericaceae	<i>Hyperici herba</i> - Sarı kantaron herbası
23	SİNİRLİOT - <i>Plantago lanceolata</i> L.	Plantaginaceae	<i>Plantaginis lanceolatae folium</i> - Sinirliot yaprağı
24	TİBBİ PAPTAYA - <i>Matricaria chamomilla</i> L.	Asteraceae	<i>Matricariae flos</i> – Papatya çiçeği
25	YILAN YASTIĞI - <i>Arum maculatum</i> L.	Araceae	<i>Ari dracunculi rhizome</i> - Yılanıyastığı rizomu

Tablo 2. Geleneksel tıp konulu incelenen bazı eserler

No	Eserin Adı	Eserin Yazarı	Eserin Dönemi	İncelenen Kaynak ve Niteliği
1	De Materia Medica	Pedanius Dioscorides	1.yy	Kitap (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016)
2	El-Kanun Fi't- Tıb	İbn-i Sina	10.yy	Kitap (Esin Kahya çevirisi, Atatürk Kültür Merkezi, 2020)
3	Tabibin Ahlakı ve Bir Saatte Şifa Risalesi	Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Razi	10.yy	Kitap (Merkezeffendi Geleneksel Tıp Derneği, 2013)
4	Tercüme-i Kâmilü's-Sinâ'a	Ali b. Abbas el Mecusi	10.yy	Kitap (Tuncay Böler, Kesit Yayınları, 2014)
5	Physica	Hildegard von Bingen	12.yy	Yüksek Lisans Tezi (Yurdagül Ertem, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Bilim Tarihi Anabilim Dalı, 2019)
6	Tercüme-i Müfredat-ı İbn-i Baytar	İbn-i Baytar	13.yy	Kitap (Sağlık Bilimleri Üniversitesi, 2017)
7	Yadigar	İbn-i Şerif	15.yy	Kitap (Merkezeffendi Geleneksel Tıp Derneği, 2004)
8	Kitabu'l Müntehab fi't- Tıb	Abdülvehhab bin Yusuf bin Ahmed el-Mârdânî	15.yy	Kitap (Merkezeffendi Geleneksel Tıp Derneği, 2005)
9	Mücerrebname	Sabuncuoğlu Şerefeddin	15.yy	Kitap (İlter Uzel, Atatürk Kültür Merkezi, 2000)
10	Hulasatu't- Tıb	Hekim Bereket	15.yy	Yüksek Lisans Tezi (Aydın Demir, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2010 – Gizem Doğru, Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2015)
11	Müfid (Nazmü't Teshil)	Muhyiddin Mehi	15.yy	Doktora Tezi (Emel Kaya Gözölü, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008)
12	Kemaliyye	Şeyhülislam İbn-i Kemal	15.yy	Kitap (Ali Haydar Bayat, Merkezeffendi Geleneksel Tıp Derneği, 2007)
13	Musa bin Hamon ve Diş Tababetine Katkısı	Yayına Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgör	15.yy	Kitap (Ali Haydar Bayat, Merkezeffendi Geleneksel Tıp Derneği, 2012)
14	Merkezeffendi Terkipleri	Merkezeffendi	15.yy	Kitap (Hazırlayan: Efsun Sertoğlu, Merkezeffendi Geleneksel Tıp Derneği)
15	Cerrah-name (Alaim-i Cerrahin)	İbrahim Bin Abdullah	16.yy	Kitap (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016)
16	Nüzhet-ül Ezhan fil Islah-il Ebdan	Hekim Davut bin Ömer El-Antaki	16.yy	Doktora Tezi (Sadık Nazik, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2015)
17	Neşati Yağı	Derviş Mehmed	16.yy	Kitap (Nil Sarı, Ramazan Tuğ, Merkezeffendi Geleneksel Tıp Derneği, 2009)
18	Terceme-i Cedide fi'l-Havasil-Müfrede	Mehmed bin Ali	17.yy	Kitap (Merkezeffendi Geleneksel Tıp Derneği, 2006)
19	Lehçetü'l-Lügat	Şeyhülislam Mehmed Efendi	18.yy	Kitap (Ahmet Türkkılıç, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999)
20	Mâ-Hazara Fi't-Tıbbı'r- Rûhâni ve'l-Cismâni	Ebû Bekir Nusret Efendi	18.yy	Yüksek Lisans Tezi (Şule Yüksel Özkaya, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017)
21	Kolera Risalesi	İlyas Matar	19.yy	Kitap (Kitapçı Karabet, 1983)

2. Bulgular

İncelenen 25 tıbbi bitkiyle ilgili sırasıyla şu bulgulara ulaşılmıştır:

***Artemisia absinthium* (Acıpelin)** bitkisinin sindirim sistemi tedavisinde mide üzerindeki etkisi yazma eserlerde de verilmiştir. Acı pelinin antihelmintik etkisi günümüzde bilimsel anlamda etkileri EMA tarafından rapor edilmiştir [2]. Ayrıca modern veteriner hekimlik araştırmalarında da küçükbaş hayvanlar üzerinde etkisi üzerinde klinik çalışmalar bulunmaktadır [3]. İncelenen yazma eserlerde bitkinin sağırılık tedavisinde kullanım bilgisiyyle ilgili klinik çalışmalar faydalı olacaktır kanaatindeyiz.

***Rosmarinus officinalis* (Biberiye)** bitkisinin yazma tıp eserleri ve halk tıbbında sindirim sisteminde mide ağrısı, mide hastalıkları, hazımsızlık, mide gazı ve iştahsızlık tedavisine yönelik kullanılmaktadır. Biberiye günümüzde hem baharat bitkisi hem de tıbbi bitki olarak yaygınlıkla kullanılmaktadır. Biberiye, hem geleneksel tıp eserlerinde hem de günümüz halk tıbbı ve araştırmalarında saç dökülmesi ürünlerinde kullanılabilmesi belirtilmiştir. 86 hastanın %15'in kontrol grubu olarak seçildiği çift körlü 7 ay süren bir klinik çalışmaya göre [3], biberiye uçucu yağının kafa derisine sürülmesi ile hastaların %44'ünde kellik tedavisine yardımcı olabildiği görülmüştür.

***Achillea millefolium* (Civanperçemi)** bitkisinin geleneksel tıp konulu kitaplarda yara tedavisinde kullanıldığı belirtilmektedir. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken, bitkinin karşılık bulunamayan araştırmalarına bakıldığında; göz bulanıklığı tedavisinde kullanıldığı Tercüme-i Müfredât ve Physica adlı eserlerde belirtilmesine rağmen aynı kullanımın halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımında yer almadığı görülmektedir. Civanperçeminin kan durdurucu etkisi Materia Medica'da ve halk tıbbında bahsedilmiştir. Fakat günümüzdeki incelediğimiz bilimsel çalışmalarda bu etkinlik üzerinde çalışılmadığı görülmüştür. Civanperçemi günümüz halk tıbbında yaygınlıkla kadın hastalıklarında da kullanıldığı görülmektedir. İncelediğimiz eserlerde civanperçemi bahsinde böyle bir kullanıma rastlanmamıştır. Bitkinin östrojenik aktivite gösterdiği yapılan bir invitro çalışma ile gösterilmiştir. Buna göre civanperçeminden elde edilen metanollü ekstrenin MCF-7 hücre testinde pozitif östrojenik etki gösterdiği bu etkinin de bitki bileşimindeki apigenin ve luteolin maddelerinden kaynaklandığı gösterilmiştir [4]. Civanperçemi hemoroit ve yara tedavisinde üç dönemde de literatüre bağlı olarak teyit edilmiştir. Hemoroit tedavisinde kullanımıyla ilgili 2017 yılında Fasa Üniversitesi'nden Mohammad Hashem Hashempur ve arkadaşları tarafından Geleneksel İran tıbbını baz alarak yaptıkları çalışmada civanperçemi dahil 105 bitkiyi incelemişler. Civanperçeminin etkinliği de bu çalışmada rapor edilmiştir [5].

***Nigella sativa* (Çörekotu)** bitkisi sindirim sistemi tedavisinde soğuk algınlığı, balgam söktürücü, ağrı kesici etkisi olduğunu belirten geleneksel tıp kitaplarındaki kullanım bilgisiyyle bu bitkinin kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımlarının örtüştüğü görülmektedir. Yine çörekotu bitkisinin süt arttırıcı, adet söktürücü olarak kullanıldığı yazma eserlerde belirtilmiştir. Bu kullanımın hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Çörekotu günümüzde hem baharat hem tıbbi bitki olarak çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Halk tıbbında adet söktürücü, süt arttırıcı, soğuk algınlığı iyileştirici, mide ağrısı vb ağrılarda ağrı kesici etkileri için yaygınlıkla sağaltımda kullanılmaktadır. Bu kullanımların eskiden beri devam ettiğini geleneksel tıp eserler de bize teyit etmektedir. Çörekotu tohumlarından günümüzde soğuk pres yöntemiyle sabit yağ elde edilmektedir. Çörekotu yağı da tohumu da "timokinon" maddesi ihtiva etmektedir. Çörekotu bağışıklık sistemini güçlendirerek soğuk algınlığında iyileştirici etkisi bulunmaktadır. Timokinon maddesinin bağışıklık sistemini güçlendirici etkisi günümüz araştırmalarınca da gösterilmiştir [5].

***Laurus nobilis* (Defne)** bitkisinin mide ağrısı, hazımsızlık, iştahsızlık, sindirim zorluğu tedavisinde kullanıldığı bilgisi Materia Medica, Musa Bin Hamon'un kitabında belirtilmiştir. Bu kullanımın hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Aynı tıbbi bitkinin saç dökülmesi için kullanıldığı Alâim-i Cerrâhîn adlı eserde belirtilmiştir. Romatizma tedavisinde, ağrıların giderilmesinde ve soğuk algınlığında kullanımı Mücerrebname, Yadigar ve Alâim-i Cerrahin adlı tıp eserlerinde belirtilirken, bitkinin bu kullanımının halk tıbbı ile ve bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmüştür. Hem uçucu yağ hem de sabit yağ günümüzde saç dökülmesi rahatsızlığı için yaygınlıkla kullanılmaktadır. Defne uçucu yağ bileşiminde 1-8 sineol maddesi içerdiği için antiviral aktivite gösterdiği için Loizzo ver arkadaşları tarafından HSV-1 ve SARS-CoV'e karşı etkinliği oldukça yüksek bulunmuştur [6]. Bu bilgiler bitkinin geleneksel tıp eserlerinde ve halk tıbbında kullanım bilgisini desteklemektedir.

Malva sylvestris (Ebegümece) bitkisinin, solunum yolu rahatsızlıklarında (öksürük, zatürre, bronşit, ses kısıklığı, nezle vb) etkili olduğunu belirten kitaplar; Yedigâr, Lehcetü'l-Lügat, Tercüme-i Müfredât-ı, Alâim-i Cerrâhîn, Müntahab-ı Fit't-Tıbb, Tahzibul Mathün El Kanun şeklindedir, bu bitkinin kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile uyumludur [1]. Ebegümece, ülkemizde hemen her bölgede, her dönemde görülebilmektedir. Bitki halk tıbbında, günümüz bilimsel araştırmalarında ve geleneksel tıp eserlerde kullanım amacı açısından benzerlik göstermektedir. Halk tıbbında hemen her bölgede ve her hastalıkta kullanımı olan bir bitki olduğu incelediğimiz halk tıbbı kaynaklarına dayalı olarak tespit edilmiştir. Bitkinin öksürük, bronşit gibi rahatsızlıklarda kullanımını günümüz araştırmaları da onaylamaktadır. Bileşimindeki yüksek oranda bulunun müsilaj maddesi bitkiye yumuşatıcı etkinlik kazandırmaktadır. Ebegümece yapraklarında izole edilen bir polisakkarit antikompleman aktivite gösterdiğinden yangı yanıtını modülasyona uğrattığı bildirilmiştir [7]. Yine ebegümece bileşiminde bulunan çinko sağlıklı bağışıklık sisteminin bitkisel kaynaklarından biridir. Bu sebeple de soğuk algınlığında iyileştirici olarak öteden beri kullanıldığına açıklık getirebilir. Günümüzde gerek ülkemizde gerekse de Avrupa ülkelerinde öksürük şurupları, bitki çayları vb takviye edici ürünler içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Ülkemizdeki öksürük şurubu olan ürünler “gıda takviyesi” olarak sınıflandırılan ürünler arasındadır.

Althaea officinalis (Hatmi) bitkisinin öksürük, grip, bronşit, solunum yolları tahrişi, ateş, baş ağrısı, göğüs yumuşatıcı etkileri için kullanıldığını belirten kitaplar Musa Bin Hamon, Physica, Materia Medica, Yedigâr, Hulâsatü't Tıbb, Müfid (Nazmü't-Teshîl)'dir. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir [1].

ESCOP, WHO vb. otoritelerce monografı yayımlanan, farmakopelerde standartları belirlenmiş olan hatmi türü *Althaea officinalis* türüdür. Bu türün kökleri, çiçekleri ve yaprakları tedavide kullanılır. Ülkemizde genellikle hatmi olarak “*Alcea* sp.” türleri kullanılmaktadır. Öksürük şuruplarında tıbbi hatmi ekstreleri de kullanılmakta; genellikle kekik, ebegümece ile birlikte formüle edilmektedir. Ülkemizde de Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürün kapsamında hatmi içeren bir ürün öksürük ilacı olarak ruhsatlandırılmıştır.

Bitkinin öksürük karşıtı etkinliği için antitüssif aktivite çalışmaları da *in vivo* ve *in vitro* koşullarda yapılmıştır. Çalışmalarda hatmi kökünde bulunan ramnogalaktofuronan maddesinin bu etkiden sorumlu olduğu belirlenmiştir. Buna göre hatminin ekspektorasyonu arttırdığı, öksürme şiddeti ve atakları azalttığı rapor edilmiştir. Yine aynı çalışmaya göre narkotik etkili öksürük ilaçlarına göre daha zayıf etkili olduğu, narkotik olmayanlara göre de daha güçlü etkili olduğu tespit edilmiştir [8].

Vitex agnus-castus (Hayıt) bitkisinin kadın hastalıklarının tedavisinde kullanıldığı bilgisi Materia Medica, Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassî'l-Müfredede belirtilmektedir. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmüştür [1].

Günümüzde yapılan bilimsel araştırmalar bitkinin kadın hastalıklarında etkin olduğunu rapor etmiştir. Jinekoloji uzmanlarının yürüttüğü çok merkezli gözlemsel bir çalışmada kontrol grubu olmadan, adet öncesi gerginliği (pms) olan 1634 hastaya, herbiri 1,6-3 mg ekstre içeren (20 mg drog eşdeğeri) hayıt kapsüllerinden günde 2 adet verilmiştir. Üç dönemlik uygulamadan sonra başlıca şikayetlerdeki (depresyon, anksiyete, yeme isteği, aşırı ödem vb.) değişiklikler konusunda anket düzenlenmiştir. Anket sonucuna göre %93 oranında azaltma/bitiş kaydedilmiştir. Doktorların %85'i genel değerlendirmede klinik etkisini iyi/çok iyi bulurken hastaların %81'i tedavi sonrası durumlarını çok iyi olarak değerlendirmiştir. Göğüslerdeki rahatsızlığın şiddeti 3 ay sonra oldukça azalmıştır [9].

Hayıt geçmişten günümüze tedavide kullanılan önemli tıbbi bitkilerden biridir. Geleneksel tıp metinlerinde bahsi geçen kullanım şekilleri ile halk arasındaki kullanım şekilleri ve amacı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Bilimsel çalışmalarda sadece hayıt meyvelerinin kullanımı aktarılmış olmasına rağmen gerek halk arasında gerekse de geleneksel tıp metinlerinde çiçek, yaprak ve meyveleri de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bilimsel çalışmalar genellikle kadın hastalıkları konusunda etkilerine yoğunlaşmış, gelenekteki kullanım amaçları konusunda klinik olarak çalışma yapılmadığı görülmüştür. Hayıt bitkisi ile ilgili kadın hastalıklarındaki etkileri dışındaki etkinliklerin klinik çalışmalarla desteklenmesi faydalı olacaktır. Ülkemizde hayıt meyve ekstresi içeren, kadın hastalıklarında reçete edilen bir ilaç eczanelerde satışta sunulmaktadır.

Cichorium intybus (Karakavuk) bitkisinin incelenen 21 geleneksel tıp kitapla, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımına dayalı üç dönemi içeren ortak kullanım görülmüş, sindirim sistemine yönelik kullanımı da halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir. Bitkinin kabızlık, karaciğer hastalıklarındaki kullanımı,

sarılıkta, böbrek taşlarının düşürülmesinde, kanserde kullanımı başlıkları da geleneksel tıp metinlerinde, halk tıbbında ve günümüz bilimsel literatüründeki bilgilerle uyumludur. *Cichorium intybus* bileşiminde bulunan polisakkaritlerin yapılan çalışmalara göre mideyi geçip kalın bağırsakta fermantasyona uğraması sebebiyle bağırsaktaki bifido bakteri popülasyonunu uyardığından kolon hastalıkları ve diyabet gelişiminde azalma gözlemlenmekte olduğu rapor edilmiştir. Yine hindiba yiyen yaşlı bireylerin karaciğer işlevlerinde düzelme görüldüğü bildirilmiştir [1].

***Tilia platyphyllos* (Ihlamur)** bitkisinin soğuk algınlığı, nezle, öksürük tedavisinde etkili olduğu bilgisi Lehcetü'l-Lügatta belirtilmiştir. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmüştür. Günümüzde bitkinin diüritik, ateş düşürücü, soğuk algınlığında iyileştirici etkileri için halk arasında yaygınlıkla kullanıldığı görülmektedir. Ihlamur, Türk, Alman, Avrupa, İngiliz, İsviçre, Macar Farmakopelerine ve Alman E Komisyonu monograflarına kayıtlı drog olarak bilimsel literatürde de yer almaktadır. Günümüzde Avrupa'da eczanelerde satışı yapılan ilaç formu da bulunmaktadır.

Yapılmış bir biyolojik aktivite bir çalışmasına göre ihlamurun antimikrobiyal ve antioksidan aktivitesinin olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmacılar, çalışma sonucuna ve etnobotanik bulgulara dayanarak, boğaz enfeksiyonlarında bitkinin ekstresinin yardımcı olacak bir ekstre olarak kullanılabileceğini belirtmiştir [11].

***Urtica dioica* (Isırgan)** bitkisinin böbrek taşı, romatizmal ağrılar, erkek üreme organları sağlığı tedavisinde etkili olduğunu belirten geleneksel tıp kitaplar; Lehcetü'l-Lügat, Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân, Tercüme-i Müfredât-ı, Tahzibul Mathün El Kanun, El- Kanun Fi't Tıbb şeklindedir, bu bitkinin kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı uyumludur. Bazı klinisyenler ısırgan yaprağı ekstresini klasik steroid olmayan yangı giderici ilaçlar (NSAEI'ler) ve diğer analjeziklerle kullanmaktadır. Eldeki kanıtlar, tedaviye ısırgan eklenmesinin, analjeziklerin dozunu azaltabilmekte olduğunu göstermektedir [12].

Isırgan hem geleneksel tıp metinlerinde hem de halk tıbbında romatizmal ağrılar, eklem ağrıları vb. durumlarda etkin olduğuna değinilmiştir. Günümüzde yapılan klinik çalışmalar da bu kullanımı doğrulamaktadır. Bir çalışmada 27 hasta üzerinde randomize çift körlü çalışmaya göre bilek ve baş parmaklarında osteoartriti olan hastalara bir hafta süreyle ağrı olan bölgeye ısırgan uygulanmış, plasebo olarak da *Lamium album* yaprakları kullanılmıştır. Sonuçlar anketle belirlenmiş, plaseboya göre belirgin farkta ısırgan etkin bulunmuştur. *Urtica dioica* bitkisinin idrar yollarına iyileştirici etkisi geleneksel tıp kitaplarda ve halk tıbbında geçmektedir. Bitki günümüzde de prostat rahatsızlıklarında kullanılmaktadır. İyi huylu prostathipertrofinde etkinliğini incelemek amacıyla 6 ay süreli 620 hasta üzerinde yürütülen, randomize çift körlü ve plasebo kontrollü bir klinik çalışma yapılmıştır. 6 aylık süre sonunda ısırgan kullanan hastaların %81'inde idrar yolları problemlerinde azalma gerçekleşmiştir. Isırgan içeren prostat için hazırlanmış olan ürünler bugün eczanelerde satılmaktadır [13].

***Valeriana officinalis* (Kediotu)** bitkisinin sinir sistemi tedavisinde kullanıldığı bilgisi araştırılan 21 geleneksel tıp kitapta bahsedilmemektedir. Bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımında olan sedatif etki, araştırılan geleneksel tıp kitaplarda rastlanmamıştır. *Valeriana officinalis* türü kediotu yerine Anadolu'da daha yaygın olarak yetişmekte olduğundan *Valeriana dioscoridis* türü kullanılmaktadır. GBTÜ kapsamında 2021 verilerine göre *Valeriana officinalis* ekstresi üç ürün bulunmaktadır. *Valeriana officinalis*'in sinirsel gerginlik ve uyku bozukluklarında kullanımı EMA, WHO, ESCOP ve Komisyon E monograflarında onaylanmıştır. Çift körlü bir çalışmada, *Valeriana officinalis* ekstresinin (450 mg-900 mg) plaseboya oranla uykuya geçiş süresini kısalttığı görülmüştür. Aynı çalışmada uyku şikayeti ve düzensiz uykusu olanlarda, uyku kalitesini arttırdığı görülmüştür [10].

***Rosa canina* (Kuşburnu)** bitkisinin sindirim tedavisinde etkili olduğu Tercüme-i Müfredât adlı eserde belirtilmiştir. Materia Medica'da dizanteri, sindirim bozukluğu ve boğaz tahrişi için kayıtlıdır. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmekte olup, ayrıca solunum sistemi tedavisinde kullanıldığı bilgisi araştırılan 21 geleneksel tıp kitapta geçmemesine rağmen fakat bitkinin solunum sistemine yönelik kullanımı halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı uyumludur. Hemoroit, balgam söktürücü, nezle, grip, böbrek iltihabı, romatizma gibi rahatsızlıklar için halk tıbbında yaygınlıkla kullanılmaktadır. Kuşburnu halk tıbbında yaygınlıkla hemoroit tedavisinde kullanılmaktadır. Bu konuda içerisinde kuşburnu da olan bir preparatın etkinliği, *in vivo* olarak 96 hastada çift körlü ve plasebo kontrollü klinik çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre semptomların giderilmesinde etkin bulunmuştur [14].

Yine bitkinin eklem ağrıları ve romatizmada kullanımı halk tıbbında kaydedilen kullanım şekilleridir. Bu yönde Warholm ve arkadaşları tarafından kalça ve diz eklemlerinde osteoartrit şikayeti olan 100 hasta üzerinde bir klinik

çalışma yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre standardize kuşburnu tozu ile tedavi edilen hastaların %64,6'sında şikâyetlerde azalma görülmüştür[15].

Cistus creticus (Laden) bitkisinin solunum rahatsızlıkları ve soğuk algınlığı tedavisinde kullanıldığı Musa bin Hamon ve Müfid adlı eserlerde belirtilmiştir. Bu kullanım bitkinin halk tıbbında kullanımı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile de örtüşmektedir. Yüksek oranda içerdiği fenolik bileşenler ve flavonoidler sebebiyle antibakteriyel, antioksidan ve DNA koruyucu etkileri ortaya konmuştur. İçerdiği yüksek orandaki epigallokateşin gallat maddesi sebebiyle antioksidan kapasitesi yeşilçaydan yüksek bulunmuştur. Bu polifenoller sayesinde antibakteriyel, antifungal ve antiinflamatuvar etkileri rapor edilmiştir. Bitkinin üst solunum yollarında etkinliği ile ilgili de klinik çalışmalar bulunmaktadır. Ülkemizde yetişen *Cistus* türlerinin kurutulmuş örneklerinden hazırlanan ekstraktların *Streptococcus faecalis*, *Staphylococcus aureus*, *Bacillus cereus*, *Escherichia coli* mikroorganizmalarına karşı etkinlikleri de saptanmıştır [16]. Günümüzde *Cistus* özleri içeren pastil, şurup vb ilaç formu eczanelerde soğuk algınlığı rahatsızlıklarına karşı satışa sunulmaktadır.

Origanum majorana (Mercanköşk) bitkisinin sindirim sistemi (mide fesadı, mide ağrıları) tedavisinde kullanıldığı bilgisi Derviş Mehmed, Neşati Yağı risalesinde belirtilmiştir. Bu kullanımın hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken, bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile ilgili karşılık bulunamayan bir sonucu ortaya çıkmadığı görülmektedir. Yeni yapılan bir çalışma mercanköşkün, ileri glikasyon ürünlerin (AGE) üretilmesini inhibe etmede etkili olduğu gösterilmiştir. Diyabetli hastalarda lipid peroksidasyonu inhibe ederek, oksidatif stresi hafifletip böbrek hasarını önlediği veya ertelediği belirlenmiştir. Ayrıca ileri glikasyon son ürünleri denilen AGE ile ilgili kronik tabloları önleyebileceği veya düzeltebileceğini ortaya koymuştur [1].

Myrtus communis (Mersin) bitkisinin sindirim sistemi tedavisinde etkili olduğunu belirten geleneksel tıp eserleri *Materia Medica*, *Yadigâr*, *Alâim-i Cerrâhîn*, Derviş Mehmed'in risalesi, *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassî'l-Müfrede*, *Müfid (Nazmü't-Teshî)* şeklindedir, bu bitkinin kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmekte, aynı tıbbi bitkinin integumenter sistem tedavisine yönelik kullanıldığı bilgisi ise *Materia Medica*, *Kemâliyye*, *Tercüme-i Müfredât-ı*, Derviş Mehmed'in risalesi, *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassî'l-Müfrede* de belirtilmekte, bu kullanımın da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmüştür. Bitkinin diş ağrısı üzerindeki etkisi olduğunu belirten geleneksel tıp kitapları; *Alâim-i Cerrâhîn*, *Hulâsatu't Tıbb*, *Müfid (Nazmü't-Teshîl)* olup, bitkinin bu kullanımının halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımında karşılık bulduğu görülmektedir. Tüm dünyada yaygınlıkla kullanılan *Melaleuca alternifolia* (tea tree, çay ağacı) bitkisinin ait olduğu mersingiller familyasına adını veren bitki mersindir. Covid önlemleri sebebiyle çok sık tavsiye edilen çay ağacı gibi *Myrtus communis* bitkisinin de araştırılması gerekmektedir. Maryam Azimi, Fatemeh Sadat Hasheminasab isimli iki bilim insanı [17], geleneksel İran tıbbındaki kaynak eserlerindeki mersin bitkisinin kullanımından hareketle, mevcut covid-19 tedavi protokolüne "mersin" bitkisinin eklenmesiyle ilgili klinik çalışmaları devam ettirmektedir. Yine aynı ekip mersin şurubunu tedavi aracı olarak kullanma konusundaki çalışmalarını da sürdürmektedir. Günümüzde mersinin yapraklı herba aksamından distilasyonla uçucu yağ elde edilmekte, aromaterapi alanında değerlendirilmektedir. Mersin uçucu yağı jel kapsüllerin içerisinde, standardize formda bronşit gibi üst solunum yolu enfeksiyonlarında Avrupa ülkelerinde kullanılmaktadır.

Glycyrrhiza glabra (Meyankökü) bitkisi ülser, ishal vb. gibi sindirim sistemi hastalıklarında, *Materia Medica*, *El- Kanun Fi't Tıbb*, *Physica*, *Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân* eserlerinde kullanımına değinilmiştir, Bitkinin bu kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken; bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı örtüşmektedir. Solunum sistemi üzerinde ses kısıklığı, balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı, öksürük, nefes darlığı vb. gibi hastalıklarda kullanımı *Materia Medica*, *El- Kanun Fi't Tıbb*, *Physica*, *Merkez Efendi*, *Lehçetü'l Lügat*, *Alâim-i Cerrâhin* adlı eserlerde belirtilmiştir. Bitki halk tıbbında da günümüz araştırmalarında da ses kısıklığı, öksürük, bronşit, soğuk algınlığı şikâyetlerinde kullanılmaktadır. WHO tıbbi bitkiler monograflarının meyanökü bahsinde peptik ülserde kullanımı konusunda yapılan bir klinik çalışma sonucuna göre 15 hastada peptik ülser semptomlarının azaldığı görülmüş, iyileşmenin %75 oranında hızlandığı tespit edilmiştir. Yine WHO monograflarına göre antitüssif ve ekspektoran etkinliği mukus sekresyonunu hızlandıran glisirizin maddesine bağlıdır diyerek öksürük tedavisinde kullanımını onaylamıştır [18]. Meyankökü günümüzde soğuk algınlığı ve üst

solunum yolları için çay, pastil vb. formlarda eczanelerde yer almaktadır. Kozmetik sektöründe de leke açıcı kremlerin içerisinde kullanılmaktadır.

***Sambucus nigra* (Karamürver)** bitkisinin solunum sistemi tedavisine yönelik olarak kullanıldığını Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredede adlı eserde belirtilmiştir. Bitkinin bu kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken; bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile ilgili karşılık bulunamayan bir sonucu yoktur. Kara mürver ülkemiz florasında doğal olarak yetişen, antosiyanince zengin, bağışıklık sistemi için çok kıymetli bir tıbbi bitkidir. Bitkinin gerek halk arasında, gerek günümüz tıbbında ve gerekse de geleneksel tıp eserlerinde solunum rahatsızlıkları için kullanılıyor olması bitkinin öteden beri bu anlamdaki iyileştirici etkisini onaylar niteliktedir. Bitkiyle ilgili antiviral, antienflamatuvar, antikanser, antidiyabetik, bağışıklık sistemi, antibakteriyel, bronşiyal sekresyonu artırıcı, antioksidan etki, diüretik etki çalışmaları yapılmıştır. Yapılan antiviral etki odaklı randomize, plasebo kontrollü, çift-körlü bir klinik çalışmada, meyvelerinden üretilen Sambucol meyve ekstresi, grip başlangıç semptomları yaşayan 60 hastaya, 5 gün süreyle günde 4 defa 15 ml verilmiştir. Semptomlar 8 gün süreyle izlenmiştir. Tedavi grubunda, ortalama 3-4 gün sonra iyileşme görülürken, plasebo grubunda iyileşme süresi 7-8 güne kadar uzamıştır [19]. Yine bitkinin bağışıklık sistemini güçlendirici etkisiyle ilgili bilinen immünoestimulan ürünlerle karşılaştırılmış, kontrole göre stokinlerin üretimini daha yüksek oranda arttırdıkları, dolayısı ile immün sistemi aktive edici özelliği saptanmıştır [20]. 2020 covid-19 pandemisi sırasında salgını önlemek, bağışıklık sistemini güçlendirmek amacıyla bitkisel olarak en çok tavsiye edilen türlerden biri karamürver bitkisidir. Kara mürver'den “sambucol” gibi ilaçların yanısıra, farklı isimlerle şurupları, pastilleri eczanelerde günümüzde satışa sunulmaktadır.

***Melissa officinalis* (Oğulotu)** mide, bağırsak problemleri, ağız kokusu, nefes darlığı tedavisinde etkili olduğunu belirten geleneksel tıp eserleri El- Kanun fi't Tıbb, Materia Medica, Lehçetü'l Lügat, Tercüme-i Müfredât-ı'dır. Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca kalp ağrısı, beyindeki tıkanıklık, uykusuzluk, depresyon, melankoli, huzursuzluk tedavisinde de kullanıldığı Materia Medica, El- Kanun fi't Tıbb, Lehçetü'l-Lügat, Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rühâni Ve'l-Cismâni adlı eserlerde belirtilmiştir. Bu kullanımın da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir[1]. Oğulotunun günümüz modern literatürdeki sinirsel uyku problemleri, tedirginlik, huzursuzluk, asabiyet, kalp rahatsızlıkları, migren ağrılarının giderilmesinde kullanıldığı kayıtlıdır. Bitki haricen *Herpes labialis*'in sebep olduğu uçuk tedavisinde kullanılmaktadır Bitkinin günümüzdeki klinik araştırmalarına baktığımızda geleneksel tıp eserlerdeki zihinsel ve ruhsal marazlarda kullanımı konusunda klinik çalışmalarla doğrulanmış sonuçları görebiliriz. Bir çalışmaya [21] göre ciddi demans problemi olan 72 hasta üzerinde yapılan, çift-körlü, plasebo kontrollü bir çalışmada, *Melisa officinalis* uçucu yağı ile aromaterapi uygulaması yapılmış, 4 hafta sonrasında hastaların plaseboya göre daha az ajitasyon, olumlu aktivitelerde daha çok zaman geçirdikleri gözlenmiştir. Yine 65-80 yaşlarındaki hafif ve orta şiddette 6 aylık Alzheimer geçmişi olan hastalara, 4 ay süreyle günde 60 damla melisa ekstresi verilmiştir. Süre sonunda hastaların plaseboya göre bilişsel faaliyetleri anlamlı derece artmıştır. Ekstre alan kişilerde daha az ajitasyon görülmüş ve yan etki saptanmamıştır. Bitkinin geleneksel tıp metinlerinde ve günümüz halk tıbbında yatıştırıcı, huzursuzluk, uykusuzluk gibi durumlarda kullanıldığı kaydedilmiştir. Bu konuda da Cases ve arkadaşları [22] tarafından bir klinik çalışma yapılmıştır. Hafif, orta şiddetli anksiyete ve uyku bozukluğu tedavisi için yapılan tek merkezli çalışmada, *Melissa officinalis* standardize yaprak ekstresi, orta ve ileri şiddette anksiyete ve uyku bozukluğu olan 20 kişiye, 15 gün boyunca günde iki kez 600 mg uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre anksiyete oluşumu %18, uykusuzluğu %42 oranında azaltmıştır.

***Viscum album* (Ökseotu)** bitkisinin safra, ödem, tansiyon vb. hastalıkların tedavisinde kullanıldığı Müntahab-ı Fit't-Tıbb, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredede adlı eserlerde belirtilmiştir. Bitkinin bu kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmekte olup; aynı bitkinin karşılık bulunmayan araştırmalarına baktığımızda “Müntahab-ı Fit't-Tıbb” ve Hulâsatu't Tıbb'da bitkinin yara tedavisi ve kirpik batmasında etkisi olduğunun belirtilmesi halk tıbbında rastlanırken, günümüzdeki bilimsel kullanımında rastlanmamıştır ve ayrıca günümüzdeki bilimsel kullanımında ve halk tıbbında onkoloji tedavisinde kullanımına etkisi bulunduğu tespit edilirken, araştırmaya dahil olan geleneksel tıp kitaplarda bu bilgiye rastlanmamıştır. Ökseotu, Anadolu'da halk tıbbında tanınan ve kullanılan bitkilerden biridir. Bitki halk arasında kabızlık tedavisinde, idrar söktürücü, kuvvet verici, tansiyon düzenleyici olarak kullanılır. Farklı ağaç türlerinde (ahlat, armut, elma, meşe, söğüt, çam, gürgen vb.) üzerinde parazit olarak yetişen ökseotları ile kanser arasında halk arasında bağlantı kurulmuştur. Ökseotu bu sebeple kanser tedavisinde

de geleneksel olarak kullanılmamıştır. Araştırmamızda incelediğimiz halk tıbbı kaynakları ve modern araştırmalar bitkinin kanserde kullanımını doğrular niteliktedir. Sadece ökseotunun kanserde kullanımı konusunda çalışan ve farklı kanser türlerinden kemoterapide kullanılan ilaç geliştiren Hiscia Enstitüsü halen araştırmalarını sürdürmekte, Iscador adıyla ürettikleri ilaç kemoterapi ajanı olarak onkolojide kullanılmaktadır. Sekonder karaciğer kanseri üzerine yürütülen bir klinik çalışmada, primer odağı farklı 188 karaciğer kanserli hastaya Iscador tedavisi uygulanmış. Iscador kullanan hastaların yaşam süresi 9 aya çıkarken, tedavi almamış olan 122 hastada ortalama yaşam süresi 5 ay olarak tespit edilmiştir [23].

***Pistacia lentiscus* (Sakızağacı)** bitkisinin sindirim ülser, mide ve bağırsak hastalıkları tedavisinde etkili olduğu Nüzhetü'l-Ezhân fî İslâhi'l-Ebdân, Derviş Mehmed'in risalesi, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassî'l-Müfrede, Mâ-Hazara Fi't-Tıbbî'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni, Mücerrebname, Müfid (Nazmü't-Teshîl) eserlerinde belirtilmiştir, bitkinin bu kullanımı da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken; bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile uyumludur. Sakız ağacının gövdesinden elde edilen "reçine"ye damla sakızı denilmektedir. Bu şekilde bir ağacın verimli olarak sakız verebilmesi için 7-10 yaşlarına gelmesi gerekmektedir. Damla sakızı, gıdadan kozmetiğe çok farklı alanlarda kullanım alanına sahip önemli ekonomik bir üründür. Günümüzde halk arasında sıklıkla ülser, hazımsızlık vb mide rahatsızlıklarında ve yara tedavisinde kullanılmaktadır. Bitkinin bu amaçlarla kullanımı tarihten bugüne aktarıla gelmiştir. Günümüzde bitkinin midevi etkileri ile ilgili klinik çalışmalar da yapılmıştır. Bir çalışmaya göre, dispepsi şikayeti olan hastalarda çift körlü randomize plasebo kontrollü bir araştırmada 3 hafta boyunca 350 mg/gün dozda toz halde sakız verilmiştir. Tedavi sonrasında semptomların belirgin şekilde iyileştiği görülmüştür [24].

***Hypericum perforatum* (Sarıkantaron)** bitkisinin günümüzde yaygın şekilde depresyon tedavisinde kullanıldığı bilgisi araştırılan 21 geleneksel tıp kitapta bahsedilmemektedir, fakat bitkinin sinir sistemine yönelik kullanımı halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir. Yara, romatizma, soğuk algınlığı, böbrek, mesane taşı, çeşitli ağrıların tedavisinde kullanımı Physica, Lehcetü'l-Lügat, Nüzhetü'l-Ezhân fî İslâhi'l-Ebdân, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassî'l-Müfrede, Mücerrebname, Materia Medica eserlerinde belirtilmiş, günümüz halk tıbbı ve bilimsel araştırmalarla uyumlu bir kullanım olduğu tespit edilmiştir. Günümüz araştırmalarında antidepresan, antiromatizmal, antiviral, antibakteriyel, antikanser, hepatoprotektif etkileri monograflarda kayda geçmiştir. Bitkinin yara tedavisinde kullanımıyla ilgili WHO tıbbi bitkiler monograflarının sarı kantaron bahsinde yer verilen etkinlik testi şöyledir: Sarı kantaronun %20'lik sulu ekstresi kobay ve tavşanda oluşturulan yaralarda iyileşmeye sebep olduğu görülmüştür. Yaprakların %60 ekstresi sıçanlarda (0,1 ml/hayvan) oluşturulan yaralarda epitelizasyon oran ve kuvvetini arttırarak iyileşme sağlamıştır. [1]. Sarı kantaronun günümüzde önemli etken maddesi hyperisin standardize edilmiş formları olan tabletler, zeytinyağında masere edilen sarı kantaron yağı ürünleri bulunmaktadır. Yine bitkiden reçete edilen Felis, Remoteve gibi preparatlar eczanelerde satışa sunulmaktadır. Kantaron çayı da demet ve öğütülmüş formlarda aktar ve eczanelerden tedarik edilebilmektedir. Çayı mide problemleri için, yağı ise yara ve yanık tedavisinde halk arasında kullanılmaktadır.

***Plantago lanceolata* (Sinirliot)** bitkisi solunum sistemi hastalıkları (verem, balgam söktürücü, akciğer ağrısı öksürük vb) tedavisinde etkili olduğunu belirten geleneksel tıp eserleri Materia Medica, Physica ve Yadiğâr'dır. Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı uyumlu olduğu çalışmamızda görülmüştür. Sinirliot türlerinden *Plantago major* de bu tür gibi halk arasında sıklıkla kullanılmaktadır. Halk tıbbında çıban olgunlaştırma, yara tedavisinin yanı sıra öksürük, soğuk algınlığı, verem, hemoroit, bronşit gibi rahatsızlıklarda kullanılmakta olduğu tespit edilmiştir. Bitki Komisyon E ve ESCOP monograflarında yer almaktadır [25]. Bitkinin geleneksel tıp metinleri, halk tıbbı ve günümüz bilimsel verilerine dayalı kullanımında solunum rahatsızlıklarında kullanıldığı görülmektedir. Bitkinin solunum yolları rahatsızlıklarında kullanımıyla ilgili klinik çalışmalar da bulunmaktadır. Bir çalışmada akut solunum rahatsızlığı ve öksürük olan 593 hastaya ortalama 10 gün boyunca bitkinin topraküstü kısmını (6,3 gr) içeren 31,3 ml şurup verilmiştir. Süreç sonunda hastalık belirtilerinde anlamlı bir azalma meydana gelmiş, belirtiler %65,5-79.9 oranında azalmıştır. Aynı çalışma bu kez 18 yaş ve altındaki 91 hasta ile yapılmış, 8 gün boyunca günlük ortalama 4,5 gr drog içeren 22,4 ml şurup verilmiş ve belirtilerin %58,3 oranında azaldığı bulunmuştur [26].

***Matricaria chamomilla* (Tıbbi papatya)** bitkisi nezle, yara, soğuk algınlığı tedavisine yönelik olarak da kullanıldığı Musa Bin Hamon'un eserinde ve El- Kanun Fi't Tıbb'da belirtilmektedir, bitkinin bu kullanımı da hem halk

tibbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile uyumludur. Tıbbi papatyanın antienflamatuvar, antigribal, antispazmotik, yara iyi edici etkileri klinik düzeyde çalışılmıştır. Rastgele seçilen çift körlü bir araştırmada, komplike olmayan diyaresi bulunan 79 çocuk (6 aylıktan 5 yaşına kadar) denek üzerinde çalışılmıştır. Bu çocuklara rehidrasyon ve diyete ek elma pektini ve papatya ekstresi içeren preparat ile plasebo verilmiştir. Tedavinin üçüncü gününün sonunda diyare, plaseboya kıyasla pektin/papatya grubunda anlamlı bir şekilde iyileşmiştir. Papatya çayı ishal süresini en az 5 saat kısaltmıştır [27]. Yine papatyanın soğuk algınlığı tedavisinde antigribal odaklı klinik etkinlik çalışması yapılmıştır. Soğuk algınlığı geçiren ve ayakta tedavi edilen 60 hastaya inhalasyon yoluyla papatya verilmiştir. Yapılan çalışma sonunda ekstrenin orta ve üst solunum yolu enfeksiyonuna karşı etkili olduğu, hiçbir yan etki taşımadığı gözlenmiştir. Etki, uygulamadan 15 dakika sonra başlamış ve 0,5-2 saat arasında maksimuma ulaşmıştır [28].

***Arum maculatum* (Yılanıyastığı)** bitkileri yara kapatici, hemoroit iyileştirici, balgam söktürücü etkileri Yadigâr, Physica, Materia Medica eserlerinde belirtilmektedir. Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile uyumlu olduğu görülmüştür. Bitkinin kanserde kullanımı da Alâim-i Cerrâhîn adlı eserde bahsedilmiştir. Bitki halk arasında, bölgelerine göre farklı türlerin kullanıldığı görülmektedir. Genellikle hemoroit ve kanser tedavisinde yaygınlıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hemoroit tedavisinde genellikle bitkinin yumrusu kullanılmaktadır. Kanserde kullanımı konusunda modern anlamda çalışmalar da bulunmaktadır.

Kozuharova ve arkadaşları (2020), tarafından *Arum* türlerinin hemoroit tedavisinde kullanıma potansiyelini araştırmak üzere *Arum* türlerinin geleneksel kullanımını, biyolojik olarak aktif bileşiklerini ve farmakolojik aktivitelerini incelemek üzere bir çalışma yürütülmüştür. *Arum maculatum*, *Arum italicum*, *Arum dioscoridis*, *Arum palaestinum* türlerinin yumru, yaprak kimyasal içerikleri araştırılmış ve biyoaktivite çalışması yapılmıştır. *Arum* türleri bileşiminde alkaloidler, polifenoller, glikozitler (favonoid, saponin ve syanojenik gruplar), monoterenler, seskiterpenler, lektinler tespit edilmiştir [29]. *Arum maculatum*'un semptomatik hemoroid tedavisindeki etkinliğini değerlendirmek için Yunanistan'da 53 hasta kullanılarak 2 haftalık bir test tedavi periyodu ile randomize kontrollü bir klinik çalışma yürütülmüştür Hastalar rastgele sıvı *Arum maculatum* karışımı veya standart bir antiemoroid özellikli bir krem verilmiştir. Tedavi başlangıcında ve tedaviden iki hafta sonra (SF-36, hasta sağlığı" anketi) sağlık araştırmasıyla yaşam kalitesi ölçülmüştür. Çalışma sonucuna göre *Arum maculatum*'un hemoroidli hastaların yaşam kalitesini artırdığını görülmüştür [30].

4. Sonuçlar ve tartışma

25 tıbbi bitkinin geleneksel tıp kitapları, halk tıbbı ve günümüz araştırmalarıyla %84 uyumlu olduğu tespit edilmiştir. 25 bitkinin tıbbi kullanım amaçlarına bakıldığında, her türün birden fazla amaçla kullanıldığı araştırma sonucunda bulunmuş buna göre; türlerin %44'ü sindirim sistemi tedavisinde, %20'si solunum sistemi tedavisinde, %8'i boşaltım, sinir sistemi ve integumenter sistem tedavisinde kullanılırken; dolaşım sistemi, yara tedavisi, kadın hastalıkları %4 oranla en düşük kullanım amacını paylaşmıştır.

Araştırmamızda bitkilerin hemen hepsinin yılan, akrep vb zehirli hayvan sokmalarına karşı kullanıldığı yazma tıp kaynaklarında görülmüştür. Günümüz halk tıbbında da benzer uygulamalara rastlanmıştır. Fakat modern araştırmalarda bitkilerin bu yönüyle ilgili araştırmalar bulunmamaktadır. Bu yönüyle zehirli hayvan sokmalarına karşı bitkilerin kullanılması dönem insanının doğayla iç içe bir yaşam sürdürdüğünün bir karşılığı olarak geleneksel tıp dönemdeki kitaplarda yer bulmuştur. Yine halk tıbbında halen zehirli hayvan sokmalarına karşı reçetelerin kullanılmakta olduğu görülmektedir. Halk hekimliği, genellikle kırsal alanda, sağlık sistemlerine uzak köylerde yaygın olduğundan buralarda da önemli sorun olarak zehirli hayvan sokmalarına karşı uygulamalar devam etmektedir diyebiliriz.

Araştırmamızda bitkilerin halk tıbbında kullanım amacı ve şekli Türkiye genelinde hemen her bölgede benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Halk tıbbında da, kaynak eserlerde de bitki kullanım bilgisi doz, hazırlama yöntemi ve kullanım süreleri gibi unsurların net olmadığı görülmüştür.

Çalışmamızı hazırlarken en çok sözlükler konusunda güçlük çekilmiş, kaynakların sonundaki sözlükler terkiplerde kullanılan bitkiler için yetersiz kalmıştır. Sadece tıp yazmalarındaki bitkileri ve diğer malzemeleri içeren disiplinler arası iş birliği ile hazırlanmış bir sözlük çalışması da araştırmacılara faydalı olacaktır.

Günümüzde kesin tedavisi ve nedeni anlaşılamayan bazı hastalıkların nedenleri ile devaları incelenen eserlerde detaylı olarak anlatılmıştır. Yazma eserlerdeki bitki kullanım bilgisinin günümüzde güncel olarak uyarlanması gerekmektedir. Bu da dil bilimci, eczacı, hekim, kimyager, tıp tarihçileri ve etnofarmakoloji, farmakognozi, farmasötik botanik gibi farklı disiplinlerdeki bilim insanları tarafından incelenmesi, klinik çalışmalarla etkinliklerinin teyit

edilmesi, devasız görülen marazların iyileşmesine vesile olabilecek ilaçların ortaya çıkmasını sağlayabileceği düşünülebilir. Çalışmamızda bahsi geçen 25 bitki ile sınırlandırılan kullanım bilgisi karşılaştırması bilgilerin kayıt altına alınmasının önemini de vurgulamaktadır. Halk hekimliği ilaçlarının kullanım bilgisi yaşlı kuşağın hafızasında saklı olduğu için bu bilgilerin kayıt altına alınması için çalışmalara katkı sunacaktır.

Üniversitelerimizin tıp, eczacılık, botanik, kimya, tıbbi ve aromatik bitkiler gibi alanları ile Sağlık Bakanlığı, TÜBİTAK, yerli ilaç sanayi gibi konunun ilgilisi paydaşlarının da katkı sunduğu, geleneksel tıp kitapları ve halk tıbbındaki bilgilerin etkinliğini araştıran milli bir kurum tarafından bu bilgiler veritabanında sistematik olarak incelenmeli, raflardan inip insanlığa faydaya dönüştürülmelidir.

Osmanlı dönemi tıp tarihi kaynaklarında ilaç yapımında kullanılan bitkiler incelenmek istendiğinde günümüzdeki karşılıklarını bulmak güçleşmektedir. Bu çalışmalar, araştırmacıların terkiplerdeki bitkilerin tam karşılıklarına ulaşabilmelerini sağlamaları açısından önemli görev üstlenmektedir.

İncelediğimiz yazma eserler genellikle dilbilimciler tarafından hazırlandığından bitkilerin sınıflandırılmasında ve doğru tanımlanmasında bazı hatalar olabilmektedir. Bu çalışmaların dibilimci, sistematik botanikçi, eczacı, tıp tarihçisi, hekim gibi meslek grupları iş birliği ile daha etraflı incelenip hazırlanması, bu eserlerdeki terkiplere dair çalışma yürüteceklere daha güvenilir kaynak sunacaktır diyebiliriz.

Etnobotanik araştırmalarında bitkinin ne amaçla, nasıl kullanılacağı genellikle kaynak kişilerin aktarımına göre kayıtlara geçmiş, fakat ne kadar süre kullanacağı, hangi dozda alınacağı genellikle belirtilmediğinden bu kullanım bilgilerinden hareketle yeni çalışma yapılması güçleşmektedir.

Çalışmamızın sonucuna göre bugünkü tecrübe edindiğimiz bilgilerin kaynağının, tarihin diğer dönemlerinde tecrübe edinilen deneyimlere dayalı olduğu görülmektedir. Tıp pratiğinde de günümüz insanının deneyimlemediği pandemi gibi tedavi pratiklerinin insanlık tarihi boyunca tecrübe edildiği görülmektedir. Bu konuda tıp büyüklerimiz İbn-i Sina ve Er-Razi'nin enfeksiyon hastalıklarındaki tecrübeleri, bugün de çözüm olarak sunulan karantina kavramının gelişimine katkı sağlamıştır. Yine günümüzde karantinanın yanısıra pandemi sırasında sağlık, diyet ve hijyen kurallarını ortaya koyan da yine bu hekimlerdir [1].

Çalışmamızda bitkilerin tıbbi tıbbi kullanım bilgileri üç dönemi içerecek şekilde karşılaştırılmıştır. Bitkilerden ilaç hazırlanma yöntemleri, kullanım süreleri, hastalıkların tedavisinin diğer yöntemlerinin incelenmesi günümüz tıbbına ve etnofarmakoloji bilimine katkı sunacaktır.

İncelediğimiz bitkilerin günümüzdeki kullanımlarını araştırırken rastladığımız bazı araştırmacılar günümüzde çaresiz görünen hastalıkların tedavilerini kendi ülkelerinde geleneksel tıp metinlerindeki bilgilerden yola çıkarak araştırmış, sonuçları bilim insanları ile paylaşmıştır. İbn-i Sina, Galenos, Dioscorides gibi Anadolu medeniyetine ilham olmuş tıp büyüklerimizin eserleri çaresiz görünen hastalıklar için bulunmaz birer hazine olarak sarrafını aramaktadır diyebiliriz. Bilim insanlarımız tarafından bu eserler incelenerek onlarca maraza deva bulunabilir diyerek çalışmamızı araştırmacıların dikkatine sunuyoruz.

Teşekkür

Yüksek lisans tezimin bir özeti olan bu makalenin hazırlanmasında destekleri için danışman hocam kıymetli Prof.Dr. Ayten ALTINTAŞ'a çok teşekkür ederim. Makalenin yayına hazırlıklarında katkılarından dolayı Prof.Dr. Ersin YÜCEL ve Prof.Dr. Selami SELVİ hocalarıma ve mesai arkadaşım Dr. Betül KURTULUŞ DEMİRCİ 'ye ayrıca teşekkür ederim.

References

- [1] Tanrikulu, N. (2021). *Ege yöresinde yetişen bazı önemli tıbbi bitkilerin geleneksel tıpta, halk tıbbında ve bugünkü araştırmalardaki yerinin karşılaştırmalı incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı. Medipol Üniversitesi.
- [2] European Medicines Agency Assessment Report on *Artemisia absinthium* L., herba. [(accessed on 24 August 2019)]; Available online: <https://docplayer.net/90203895-Assessment-report-on-artemisia-absinthium-l-herba.html>
- [3] Hay, I.C., Jameison, M., Ormerod, A.D., (1999) Randomized trial aromatherapy. Successful treatment for alopecia areata, *Arch Dermatol.*, 135. 602-603. <http://10.1001/archderm.134.11.13499>

- [4] Innoncenti, G., Vegeto E., Dall Acqua S., Ciana, P., Giorgetti M., Agradi, E., Sozzi, A., Fic, G, Tome, F. (2007). *In vitro* estrogenic activity of *Achillea millefolium* L., *Ph-Phytomedicine*, 14, 147-152. <https://doi.org/10.1016/j.phymed.2006.05.005>
- [5] Hashempur, M.H, Khademi F, Rahmanifard M, Zarshenas MM. An Evidence-Based Study on Medicinal Plants for Hemorrhoids in Medieval Persia. *Journal of Evidence-Based Complementary & Alternative Medicine*. 2017;22(4):969-981. doi:10.1177/2156587216688597
- [6] Kupeli, E., Orhan, I., & Yesilada, E. (2007). Evaluation of Some Plants Used in Turkish Folk Medicine for Their Anti-inflammatory and Antinociceptive Activities. *Pharmaceutical Biology*, 45 (7), 547-55. <https://doi.org/10.1080/13880200701498895>
- [7] Ramzan, İ. (2019) *Fitoterapi, Etkinlik Güvenlik ve Mevzuat*, Akademisyen Kitabevi, İstanbul.
- [8] Gabriela Nosáľvá, Anna Strapková, Alžbeta Kardošová & Peter Capek (1993) Antitussive Activity of a Rhamnogalacturonan Isolated from the Roots of *Althaea Officinalis* L., *Var. Robusta*, *Journal of Carbohydrate Chemistry*, 12:4-5, 589-596, DOI: 10.1080/07328309308019409
- [9] Loch, E.G., Selle, H., & Boblitz, N. (2000). Treatment of premenstrual syndrome with a phytopharmaceutical formulation containing *Vitex agnus castus*. *Journal of women's health & gender-based medicine*, 9 (3), 315-20 <https://doi.org/10.1089/152460900318515>
- [10] FFD Monografaları, Tedavide Kullanılan Bitkiler, Ankara: Özyurt matbaacılık: Ed. Demirezer Ö) 2011
- [11] Karakaş, N., Okur, M., Öztunç, N., Karadağ, A., Kültür, Ş., Demirci, B. (2019). *Tilia tomentosa* Moench çiçeklerinin uçucu bileşenlerinin ve çeşitli in vitro biyolojik aktivitelerinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12 (2) , 220-229 .DOI: 10.26559/mersinsbd.50508.
- [12] Bnouham, M., Merhfour, F. Z., Ziyat, A., Mekhfi, H., Aziz, M., & Legssyer, A. (2003). Antihyperglycemic activity of the aqueous extract of *Urtica dioica*. *Fitoterapia*, 74(7-8), 677-681.
- [13] Safarinejad, M.R. (2005). *Urtica dioica* for treatment of benign prostatic hyperplasia: a prospective, randomized, double-blind, placebo-controlled, crossover study. *Journal of herbal pharmacotherapy*, 5 (4), 1-11.
- [14] Vertuani, S., Bosco, E., Testoni, M., Ascanelli, S., Azzena, G., & Manfredini, S. (2004). Antioxidant herbal supplements for hemorrhoids. Developing a new formula. *Nutrafoods*, 3, 19-26.
- [15] Warholm, O., Skaar, S., Hedman, E., Mølmen, H. M., & Eik, L. (2003). The effects of a standardized herbal remedy made from a subtype of *Rosa canina* in patients with osteoarthritis: a double-blind, randomized, placebo-controlled clinical trial. *Current therapeutic research*, 64[1], 21-31.
- [16] Şekeroğlu, N., & Gezici, S. (2020). Koronavirüs pandemisi ve Türkiye'nin bazı şifalı bitkileri. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25 (Special Issue on COVID 19), 163-182.
- [17] Azimi, M., & Hasheminasab, F. S. (2020). Evaluating the efficacy and safety of the myrtle (*Myrtus communis*) in treatment and prognosis of patients suspected to novel coronavirus disease (COVID-19): study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, 21, 1-5.
- [18] Aksu Ş. (2007). *Glycyrrhiza glabra*. İçinde Demirezer Ö, editor. Tedavide Kullanılan Bitkiler "FFD Monografaları". Ankara: MN Medikal & Nobel Tıp Kitap Sarayı; pp. 117-123.
- [19] Barak, V., Halperin, T., & Kalickman, I. (2001). The effect of Sambucol, a black elderberry-based, natural product, on the production of human cytokines: I. Inflammatory cytokines. *Eur Cytokine Netw*, 12(2), 290-296.
- [20] Demir, D., Karaalp, C. (2011). *Sambucus nigra* (Kara mürver). Demirezer, Ö., Ersöz, T., Saraçoğlu, İ., Şener, B., (Editörler), FFD Monografaları Bitkiler ve Etkileri, (s. 619-625), Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- [21] Akhondzadeh, S., Noroozian, M., Mohammadi, M., Ohadinia, S., Jamshidi, A.H., & Khani, M. (2003). *Melissa officinalis* extract in the treatment of patients with mild to moderate Alzheimer's disease: a double blind, randomised, placebo controlled trial. *Journal of neurology, neurosurgery, and psychiatry*, 74(7), 863-6.
- [22] Cases J, Ibarra A, Feuillere N, Roller M, Sukkar SG. Pilot trial of *Melissa officinalis* L. leaf extract in the treatment of volunteers suffering from mild-to-moderate anxiety disorders and sleep disturbances. *Med J Nutrition Metab* 2011; 4:211.
- [23] Hofmann, J., (1979) "Isador Therapy of Secondary Liver Cancer", *Krebsgeschehen*,. 6, 172-5.
- [24] Dabos, K.J., Sfika, E., Vlatka, L.J., Frantzi, D., Amygdalos, G.I., & Giannikopoulos, G. (2010). Is Chios mastic gum effective in the treatment of functional dyspepsia A prospective randomised double-blind placebo controlled trial. *Journal of ethnopharmacology*, 127(2), 205-9.
- [25] Tuzlaci, E. (2016). *Türkiye Bitkileri Geleneksel Ilac Rehberi*. İstanbul Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- [26] European Scientific Cooperative on Phytotherapy. ESCOP Monographs. The Scientific Foundation for Herbal Medicinal Products. E/S/C/O/P Online Series, 2013.

- [27] Gardiner, P. (2007). Complementary, holistic, and integrative medicine: chamomile. *Pediatrics in review*, 28(4), e16-8.
- [28] McKenna DJ, Jones K., Hughes K., (2002) *Botanical Medicines: The Desk Reference for Major Herbal Supplements* (second edition),The Hawort Herbal Press, New York
- [29] Kozuharova, E., Naychov, Z., Kochmarov, V., Benbassat, N., Gibernau, M., & Momekov, G. (2020). The potential of *Arum* spp. as a cure for hemorrhoids: chemistry, bioactivities, and application. *Advances in Traditional Medicine*, 20, 133 – 141.
- [30] Zisis S, Giannakou K, Lavranos G, Lamnisis D. 2019. Alternative herbal medicine for hemorrhoids. Effect of *Arum maculatum* on the quality of life of patients: A randomized controlled trial. *Journal of Applied Pharmaceutical Science* Vol. 9(S1), pp 040-045